

Lehetséges, hogy mindezek a dolgok hathattak Madách képzeletére, mind a feldolgozásban, mind anyagának kiválasztásában. De hogy az egy Kepler jelenet Borbála jelenetét kivéve *ön tudatosan* ilyen kicsinyes számításokkal járt légyen el, ezt csak akkor tudnám elhinni, ha maga Madách bizonyítaná, s akkor is csak egy féltve őrzött, a költői teremtés fenséges voltáról teremtett illusziom rovására. Madách pedig abban a levélben, melyet Erdélyi Jánoshoz intézett, egyetlen szót erről nem ejt, a mit lehet a szeméremnek tulajdonítani, de hogy egyetlen akárminő homályos érzést sem tesz rá, ennek más oka, azt hiszem, nem lehet, mint hogy ilyesmi eszében sem járt.

Ha Az ember tragédiájának magyarázata ilyen irányba terelődik, azt hiszem, lesz nemsokára nekünk is olyan magyarázó könyvünk, mint *Louvier*-nek hirhedt *Sphinx locuta est* című Faust magyarázata.

Általában mi azt a benyomást nyertük, hogy Palágyi a Madách világnézetét átgyúrta, a maga gondolkodás módjához idomította, hogy utólrta az a végzet, a mely elől senki nem menekülhet, ha *a priori* gondolatokkal ül valami nagy költő tanulmányozásához: hogy nem a költő eszméit adja elénk, hanem a magáéit. Világos bizonyítéka ennek, hogy mást ne említsek, „Az eszményhit és anyagelvűség mérlege“ cz. fejezet.

De Palágyi könyve úgy is, a mint van, a *Madách irodalomnak* legérdekesebb terméke. Ha nem is oldja meg végkép a kérdéseket, még is absolut becsü és reméljük, hogy termékenyítő is lesz.

Kunfi Zsigmond.

Telegdi István élete és művei.

Irodalomtörténeti tanulmány. Irta: *Both Ferencz*, kegyesrendi tanár. Szeged, 1899. 8°. 179 l.

A XVI. század vallási küzdelmeiben érdekes és jelentős szerep jutott Telegdi Miklósnak, ki e század második felében a később megindult ellenreformáció előkészítőjének tekinthető.

A reformáció által meglepett róm. kath. egyház a század közepén mélyen érezte, hogy ha az elvesztett területen vissza akar valamit is hódítani, gyökeresen reformálnia kell a róm. kath. egyházat önmagában. Nem csak a magyar róm. kath. egyház érezte ennek a belső reformnak szükségét, de ez a szükségérzet hatotta át magát az egyetemes róm. kath. egyházat is. A III. Pál pápa által 1542. máj. 22-ére összehívott tridenti zsinatnak főcélja a róm. kath. egyház belső reformálása volt, mi által a szakadást talán még meg is akadályozhatónak gondolták. A már kétszer félbeszakított zsinatot IV. Pius 1562. ismét megnyitotta. A zsinat harmadik szakán I. Ferdinánd magyar király és a magyar főpapság képviselőiben hárman jelentek meg. Jellemző a magyar követek kiválasztása, melyből nem hiányzott az úrvacsora két szín alatt való kiosztá-

sának óhaja; ott volt, hogy a pápai udvart reformálják s a vizzályt előidéző fölmentvényeket ezután ne osztogassák. Ezeken kívül egész sorát terjesztik elő az egyház belső reformálását célzó kívánalmaknak.

Telegdi az, ki a tridenti zsinat határozatainak érvényt szerez Magyarországon. Kevesen voltak az ő kortársai között, kik a belső-reform keresztülvitelére s ezzel az ellenreformáció előkészítésére annyira képesek és hívatottak lettek volna, mint épen ő.

Az itthon szerzett alapismeretek megszerzése után, a kor szokása szerint, külföldre ment: a krakkai egyetemre íratkozott be. Egy év elteltével 1558-ban visszatér hazájába s főpásztorra még ugyanazon évben pappá szenteli. Oláh Miklós esztergomi érsek korán fölismerte benne a buzgalmat és képességet, melylyel az ő reform-törekvéseiben nagy szolgálatára lehet.

A róm. kath. egyházra következett mostoha viszonyok után Nagyszombat és vidéke volt az a terület, hol a szűk térre szorított egyház vezetői lábaikat megvetve a visszahódítás munkájához szervezkedhettek. Bizony kevesen lehettek s nehéz volt ezt a kis területet is megóvni a reformáció hatásától. A hetvenes években — Telegdi értesítése szerint — nagy hatalmat vívtak ki maguknak Nagyszombatban és vidékén is. Később pedig — érseki helyettségére idején — keservesen panaszkodik a pápához írt levelében a magyarországi egyházi állapotok miatt. „A protestantismus napról-napra jobban terjed, félni kell tehát, hogy a katolikus vallásnak a neve is kivész. Félek, — mondja — hogy az egész nép el fog pártolni a római katolikus hittől, ha a főegyház letiporva tönkre megy“.

Ennek e tönk szélén álló egyháznak védelmezésében, ápolásában, erősítésében töltötte el Telegdi munkás életét. 1559-ben kezdi meg tevékenységét, mint a nagyszombati iskola tanítója. Ezt az iskolát Oláh Miklós érsek kiváló figyelmében részesítette s általában a katolikus tanügynek hatalmasan pártját fogta, mert jól tudta, hogy csakis az ellenfelek fegyvereivel veheti föl ellenük a harcot. Azonban a mennyire alkalmas egyént talált a fiatal Telegdiben buzgó terveinek kiviteléhez, annyira nem feleltek meg többi papjai a kívánalmaknak. Így tehát 1561-ben a jezsuitákat telepíti le Nagyszombatra s rájuk bizza az iskola vezetését. Telegdi azért tovább is a nagyszombati iskolánál marad. Sőt 1562-ben megkezdí irodalmi munkásságát is Canesius kátéjának lefordításával, illetve átdolgozásával.

Szerző ez átdolgozást összehasonlítva az eredetivel, arra a megállapodásra jut, hogy „kathekizmus nyelv tekintetben legjobb összes művei között. Mély értelemben fogja föl Canesius kathekizmusát s azon fölülkerekedve, lehányja róla a fölösleges sallangot, azért műve jobb, mint a Canesiusé... Mintha csak a magátét adná, annyira hatalmában van a Krisztusi tannak“. A huszonhat esztendő Telegdi „aranyos zománczát mutatja e mű“.

A jezsuitákat sok csapás érte új hazájokban, melyek közt legérzekenyebben érintette őket, hogy az 1567-iki tűzvész alkalmával rendházuk is a lángok pusztításának esett áldozatul. Ezután nem is maradtak tovább Nagyszombatban s még ez évben kivándoroltak. A nagyszombati iskola így ismét a káptalanra szállt, élén Telegdivel, Verancsics érseksége alatt. Nem kis feladat nehezedett tehát a fiatal Telegdi vállaira; a reformációtól áthatott nagyszombati polgárokkal szemben minden erejét latba kellett vetnie.

Nehéz munkái közben a nagyszombati polgárokkal kelt erős viszálya Telegdinek, majd becsületében támadták meg polgártársai, úgyanyira, hogy csakis nagybefolyású pártfogójának, az 1569 óta esztergomi érsekségre jutott Verancsicsnak közbenjárására sikerült elsimítani az elmérgesedett ügyet. A négy évig tartó keserű megpróbáltatás után sem lankadt Telegdi buzgalma, befolyása pedig az egyház ügyeinek vezetésében mindinkább növekedett. Verancsics kinevezi őt teljhatalmú érseki helyettesévé. Mint ilyen vezeti aztán ő süllyedt egyháza ügyeit Verancsicsnak 1573-ban történt halála után is, tizenhárom éven keresztül. Nagy akadályokkal kell küzdenie főként a protestantismus felé hajló Miksa uralkodása alatt (1564—76.) s miután elhalt nagybefolyású főpap elődjei segítségét is kénytelen volt nélkülözni. Önmagára volt hagyva egészen s mintha ennek tudata megacézolta volna izmait a protestánsok ellen vitt küzdelmeiben.

Legélesebben állott ő szemben Bornemissza Péterrel, a protestantismusnak Magyarország északnyugati részei leghatalmasabb védőjével. Telegdi munkás élete annyira összefüggésben állott a Bornemisszáéval, hogy ettől jóformán el sem választható. Irodalmi működése, annak célja és iránya is csak ezével összevetve lesz előttünk teljesen érthető és magyarázható.

Telegdi hatalmas táborral állott szembe s oly tüzes ellenfelekkel, minő Bornemissza volt, ki Semptérol egymás után intézte támadásait a katolicismus vára, Nagyszombat ellen. Támadó munkái nagyrészt itt jelentek meg. Telegdinek egyik kezével ezek ellen kell védekeznie, míg a másikkal egyháza zilált ügyeit rendezi. Pert indít Balassa János ellen, ki Bornemisszát Nagyszombatba vitte, sőt a protestáns lelkészeket pártoló főurakat ügyészei által az esztergomi egyházi bíróság elé idézte. Ha a legnehezebb viszonyok között ily erélylyel tudta képviselni egyháza ügyeit, a protestantizmushoz hajló Miksa halála után a róm. katolikus ügyre kedvezően változó viszonyok csak kezére játszottak. Miksa utódja Rudolf (1576—1608) buzgó katolikus fejedelem volt s mint ilyen erős oltalmazója a magyarországi katolicizmusnak is. Az Ausztriában ez időtájt megindult kath. visszahatás elősegíti a magyarországi hitsorosok ügyeit is. A kedvezőbbé vált viszonyok közt a róm. kath. egyház ügyeit vezető Telegdit 1579-ben kétszer is éri kitüntetés. Ez évben u. i. pécsi püspökké, majd királyi tanácsossá lesz és Zága falut kapja Rudoltól. Kitartó munkásságának elismerése volt ez. Mindezek-

hez hozzá kell számítanunk, hogy már XIII. Gergely pápa figyelme is Telegdi felé fordult. A király és pápa állott tehát oldala mellett, hogy csüggedő lelkébe bátorságot öntsenek.

Irodalmi működése 1577-től kezdve élete végéig szakadatlanul folyik. Ugyanez évben állította fel Nagyszombatban a bécsi jezsuitáktól megszerzett sajtót, mely a század végén felpezsdült kath. irodalomnak gyorsan működő gépe lett s a későbbi katolikus visszahatás talapzatát itt Nagyszombatban ezen a sajtón rakták le.

Telegdi azonban nem csak lehetővé tette sajtója által a szellemi mérközést, de példát is mutatott rá vitáirataival. Midőn Bornemissza 1577-ben kibocsátja „Fejtegetés“-ét Telegdi postillái és működése ellen: ez a „Felelet“-tel válaszol. Sok helyt apró dogmatikai kérdések felett folyik itt a vita s nem egyszer a személyeskedés sértő szenvedélyes hangja is belevegyül a tollharczba. A „Fejtegetés“-t csak Telegdi „Felelet“-éből ismerjük s a részletes czáfolat eléggé tájékoztat amannak tárgyáról is. Meggyőződhetünk belőle a két ellenfél nagy járatosságáról a szent tudományokban.

Telegdi „Feleleté“-t nyomba követte másik két kisebb terjedelmű vitatkozó munkája. Egyik az, melyben a pápát védi Bornemisszával szemben az antikrisztus elnevezés ellen; a másik pedig, melyben okát adja annak, miért nem veheti be Telegdi Miklós Luther Márton tudományát. A nyughatatlan munkásságú Telegdi 1583-ban új munkájával lepi meg paptársait. „Agendarius“-a volt ez, melylyel egységet és rendet óhajtott bevinni az istenitisztelebbe. Ily nagy irodalmi munka közepett kell vennie az ország ügyeinek intézésében is. A Dekreták és Corpus Juris Hungarici kiadásában is tevékeny része volt. Nagy irodalmi működése anyagi erejét felemésztette, mit Rudolf 1582-ben a sághi prépostság javadalmaival kárpótolt.

1585-ben leteszi a tollat a század két legnagyobb vitairója s Telegdi két évre rá, 1586-ban örökre elpihen. Nagyszombatba temetik el az általa kívánt egyszerűséggel.

Ebben a keretben mozog Both Ferencz munkája. Ő irodalomtörténeti tanulmányt ígér munkája czímlapján, de ennél többet ad, mert a felölelt kor történeti képét nyújtja érdekes vonásokban. Ügyesen szövi be a rajzolt kortörténeti keretbe Telegdi munkás életének rajzát, irodalmi munkáinak, főképp vitáiratainak keletkezését vonatkozóan Bornemissza vitatkozó munkáira. Kiterjeszti figyelmét Telegdi nyelvzetetének ismertetésére, s a részletezés közben még Bornemissza felekezetiiségének jóformán vitás kérdését is eldönti: munkáinak dogmatikai nyilatkozatai s Telegdi vélekedése alapján öt Luther hívei közé számítja. A munkának nem csekély érdeme jó stylusa mellett nyugodt tárgyilagossága, mely által szerző a viszálykodó írók között az igazságos bíró személyében jelenik meg. A mű végén közli az író Bornemissza Péter elveszett munkájának: a „Fejtegetés“-nek töredékét is.

Szádeczky Béla.